

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 340.132.6

Кельман М. С.,

ORCID ID: 0000-0002-4393-4626,

д.ю.н., проф., професор кафедри теорії та філософії, конституційного та міжнародного права,
Інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Кельман Р. М.,

аспірант

Інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ПРОЯВ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Анотація. Мета: дослідження верховенства права як принципу в діяльності судової влади в таких аспектах, як з'ясування витоків ідеї верховенства права, співвідношення концепцій верховенства права і судової влади, аналіз відповідної доктрини в Україні. **Методи:** діалектичний, герменевтичний, прогностичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, метод моделювання, декомпозиції, комплексного аналізу, міжгалузевий метод юридичних досліджень, логічні методи, що були використані як інструментарій для досягнення поставленої мети. **Результати.** Застосовуючи принципи верховенства права, суддя має пам'ятати про нього як про глобальну мету правосуддя – панування верховенства права в суспільстві. Вирішення кожного спору й будь-якого правового конфлікту має бути спрямоване на дотримання цього принципу. **Обговорення.** З практичної позиції верховенство право визначає місце судів у системі публічної влади, яке має засвідчувати не лише реальний розподіл влади, а й спроможність судової влади обмежувати дискреційні повноваження законодавчої та виконавчої влади і в такий спосіб гарантувати захист від свавілля. Це можливо лише за умови незалежності суду (і процедур правосуддя) від інших гілок влади. Такий підхід до взаємозв'язку поділу влади (традиційно – елементу концепції правової держави) зближує концепції верховенства права та ідеї правової держави в сучасних умовах.

Ключові слова: принцип права, верховенство права, суд, Рада Європи, конституція.

Kelman M. S.,

ORCID ID: 0000-0002-4393-4626,

Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory and Philosophy,
Constitutional and International Law,

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education of the Lviv Polytechnic National University, Lviv

Kelman R. M.,

Postgraduate Student

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education of the Lviv Polytechnic National University, Lviv

THE LEGAL PRINCIPLE OF THE NEWEST SYSTEM OF UKRAINIAN LAW IN THE ACTIVITY OF THE JUDICIARY IS LEGALIZED

Abstract. Objective: to study the rule of law as a principle in the judiciary in such aspects as to clarify the origins of the idea of the rule of law, the relationship between the concepts of the rule of law and the judiciary, analysis of relevant doctrine in Ukraine. **Methods:** dialectical, hermeneutic, prognostic, comparative-legal, formal-logical, method of modeling, decomposition, complex analysis, intersectoral method of legal research, logical methods that were used as tools to achieve this goal. **Results:** Applying the principle of the rule of law, the judge must remember it as a global goal of justice – the rule of law in society. The resolution of every dispute and any legal conflict must be aimed at adhering to this principle. **Discussion:** From a practical point of view, the rule of law determines the place of the judiciary in the system of public power, which should attest not only to the real separation of powers but also to the judiciary's ability to limit the discretion of the legislature and

the executive. This is possible only if the court (and justice procedures) are independent of other branches of government. This approach to the relationship between the separation of powers (traditionally – an element of the concept of the rule of law) brings together the concept of the rule of law and the idea of the rule of law in modern conditions.

Key words: principle of law; Rule of Law; court; Council of Europe; constitution.

JEL Classification: K 41

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2021-09-05>

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасна держава ґрунтується на декількох ключових принципах права, одним із яких є верховенство права. Його закріплено в більшості держав світу (як принцип верховенства права або як принцип правової держави), це тренд розвитку сучасної держави. Однак подеколи він перетворюється на формальний знак цього тренду, який не підкріплено сутнісно. В умовах, коли верховенство права ототожнюють з верховенством закону, формальною законністю, людська гідність постає перед серйозними загрозами, що засвідчує практика тоталітарних режимів ХХ століття. З іншого боку, досвід розвинутих держав ХХ і ХХІ століття підтвердив, що верховенство права є одним із найдієвіших факторів стабільної економіки.

Упродовж останніх десятиліть різним аспектам верховенства права у вітчизняній правовій науці було присвячено низку ґрунтовних публікацій. Зокрема, питання співвідношення принципів верховенства права, суду і законності досліджували Д.Л. Савенко [1], соціально-економічні права в контексті верховенства права – ISSN 2410-3594. *Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav*. 2018. № 3 (108) Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 199 с. В.В. Лемак [2], верховенство права як конституційний принцип – С.І. Максимов [3], верховенство права і розподіл влади в Україні – І.І. Крилова [4], європейські доктрини верховенства права – А. Пухтецька [5], цивілізаційні аспекти верховенства права – М.А. Самбор [6], принцип верховенства права як умова розвитку сучасного українського конституціоналізму – Т.Я. Багрій [7], проблеми верховенства права в сучасній Україні – Р.О. Падалка [8], реалізацію принципу верховенства права – О.І. Потильчак [9], верховенство права в контексті доктрини природного права – І.А. Малютін [10], принцип верховенства права в судовій практиці України – О. Уварова [11]. Ґрунтовним є дослідження верховенства права в тритомній монографії С.П. Головатого, останній том якої присвячено українському досвіду впровадження цього принципу [12]. Попри значну кількість публікацій з окресленої проблема-

тики, визначення сутності верховенства права як принципу в діяльності судової влади.

Виклад основного матеріалу. У підручнику «Загальна теорія права» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора М.І. Козюбри зазначається, що Україна не залишилася осторонь широкомасштабної підтримки верховенства права. Верховенство права стало одним з найактуальніших предметів наукового дискурсу; до його проблем звертаються не лише правознавці, а й політологи, філософи, соціологи, представники інших галузей гуманітарного знання.

Незаперечним фактом є те, що будь-який принцип не діє сам по собі. Центральне місце у механізмі його забезпечення в демократичному суспільстві належить суду. І це цілком логічно. Адже саме суд ставить «останню крапку» у пошуку і утвердження права при вирішенні конкретних справ, саме він уособлює неупередженість і справедливість. «Ми констатуємо, – зазначає Ж.-Л. Бержель, – що в усіх розвинених країнах право (курсив наш. М. К.) здебільшого, якщо не в усьому, походить із закону та судової практики... (курсив наш. М.К.). За судовою практикою визнають «нормативну владу» [1, с. 116, 117, 83].

Попри те, що конституційний принцип верховенства права офіційно було закріплено ще 1996 року у зв'язку з прийняттям Основного Закону України, його інтерпретація та варіативність реалізації в нашій державі продовжують залишатися актуальною проблемою. Аналогічною є ситуація і в юридичній науці зарубіжних країн [2, с. 288]. У межах нашої статті слід з'ясувати, яким чином практично відбувається застосування верховенства права як керівного принципу в судовій діяльності паралельно з такою конституційною засадою, як незалежність судді під час здійснення правосуддя. Зауважимо, що незалежність стосується саме особи судді під час розгляду (перегляду) справи, наскільки суддя може відчувати себе вільним від зовнішнього тиску, заборона якого гарантується Конституцією України (однак дотримання цієї вимоги залишається певним чином номінальною декларацією). Щодо верховенства права, то тут вартий уваги

його подвійний вияв: 1) у діяльності кожного судді час правозастосовної діяльності; 2) у діяльності найвищого судового органу в системі судоустрою – ВС, коли він формує висновки особливо щодо застосування норм матеріального права.

Це є важливим з огляду на те, що правові висновки мають урахувати (однак не сприймати буквально як обов'язкові) суди нижчих рівнів під час здійснення ними правосуддя. Тобто принцип верховенства права фактично пронизує вертикально та горизонтально кожний судовий процес, коли справа переглядається апеляційним і касаційним судами після розгляду її судом першої інстанції. Безперечно, сучасні умови правового поля України ускладнюють єдність застосування норм матеріального права, ураховуючи численні кризові явища в суспільстві. У межах цієї статті ми плануємо сформулювати конкретні пропозиції дієвого забезпечення верховенства права як базового принципу в правозастосовній діяльності суддів. Вихідною тезою буде положення про те, що досягнення принципу верховенства права відбувається через формування судами, однак лише касаційної інстанції, так званого судового верховенства. Коротко проілюструємо конституційне та законодавче закріплення принципу верховенства права в сучасному українському законодавстві.

Так, на відміну від первинної редакції Конституції України, де принцип верховенства права було прямо закріплено лише в ст. 8 та опосередковано можна було виявити в інших, нині на конституційному рівні (після внесення змін до основного Закону України щодо правосуддя) про принцип верховенства права йдеться щонайменше в трьох-п'яти статтях, котрі передбачають різні функції, а також різний регуляторний вплив на суспільстві відносини.

Однак на стадіях судового захисту суспільних відносин дія цитованих нижче статей можуть перетинатися, з огляду на конкретний казус, який розглядатиме суд. Наприклад, у межах конкретних спірних відносин, особливо якщо спірне питання стосується конфлікту юрисдикцій, у справі задіяні державні органи як треті особи, які заявляють самостійні вимоги чи без таких вимог, а вирішення власне правового конфлікту можливе шляхом подолання різних законодавчих звернень до аналогії закону чи права.

Звісно, змодельована ситуація одночасно може викликати як конституційні колізії, так і колізії норм законодавства на рівні, зокрема, розмежування функцій, повноважень і відповідальності державних органів та їх працівників

у повсякденній професійній діяльності останніх. У таких справах зазвичай наявний суспільний інтерес або присутній суспільний резонанс, особливо якщо в справі існує питання цільового використання бюджетних коштів, обстоювання державних інтересів чи інтересів територіальної громади. Окреме, однак не другорядне місце належить порушеним, невизнаним чи оспорюваним основним (конституційним) правам і свободам людини та громадянина, що можуть бути захищені, поновлені чи визнані спочатку і поступово лише судами системи судоустрою. Суддя під час розгляду справи стикається з численними правовими проблемами, які він має розв'язати, керуючись внутрішнім переконанням, що ґрунтуються на власній правовій свідомості, знаннях, досвіді, відсутності зовнішнього тиску, а також принципі верховенства права, що слугує одночасно основою судової справи, метою і вектором досягнення такої мети.

Отже, процитуємо закріплення принципу верховенства права і його вияв у приписах Конституції України. Передусім, ст. 8 Основного Закону України визначає: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [3]. «Суддя, здійснюючи правосуддя, є не належним та Конституції У та керується верховенством права» (ч. 1 ст. 129-1 України [3]).

Також вияв верховенства права під час захисту прав і свобод людини та громадянина (що гарантується ч. 3 ст. 8 Закону України) можна простежити в статті закону «Конституційний Суд України вирішує відповідність ст. 151-1: питання про Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований остаточному судовому рішенні в її справі закон В України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано» [3].

Крім того, опосередковано принцип верховенства права виявляється і в змісті ч. 2 ст. 6: «Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України», а також ч. 2 ст. 19 Конституції України:

«Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [3].

Отже, принцип верховенства права на сьогодні постає як неодноразово й трирівнево узаконений юридичний принцип новітньої системи українського права, а отже, є обов'язковим для застосування в межах нормотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності. Принцип верховенства права – це юридично обов'язкова правопорядку, норма сучасного українського права.

Наведені конституційні норми безпосередньо визначають межі в поділі влади та межі дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Ключовим тут є те, що принцип законності є провідним елементом (складовою, складником як визначають різні автори) принципу верховенства права і корелюється з ним як конкретне та загальне. Такі позиції обстоюють відомі вітчизняні теоретики права: П.М. Рабінович, В.М. Семчик, О.В. Скрипник, В.В. Погорілко, А.П. Заєць, М.П. Орзіх та інші [5, с. 341; 599, с. 18; 5, с. 40; 480, с. 40].

Згідно з висновком П.М. Рабіновича, який ми підтримуємо, сьогодні в українській науці більш-менш чітко сформувалися два вихідні підходи до розуміння принципу верховенства права. Це, кажучи умовно, такі підходи, як: а) поелементний; б) інтегральний [5, с. 289]. Знаний правознавець розкрив їх досить ґрунтовно в праці «Правова доктрина України. Загальнотеоретична та історична юриспруденція» [5, с. 287–305].

У свою чергу, Т. Бінгем виокремлює такі складові частини верховенства права: 1) доступ до закону, положення якого повинні бути зрозумілими, ясними та передбачуваними; 2) питання юридичних прав повинні зазвичай вирішуватись на основі закону, а не за розсудом; 3) рівність перед законом; 4) влада повинна здійснюватись відповідно до закону, справедливо й розумно; 5) права людини мають бути захищені; 6) мають бути надані засоби для врегулювання спорів без невинуватих затримок або відстрочок; 7) суди мають бути справедливими; 8) держава повинна дотримуватись своїх зобов'язань у межах як міжнародного права, так і національного [5, с. 244]. Розпочнемо аналіз практичного вияву верховенства права з положення, згідно з яким суд, розглядаючи конкретний спір, зв'язаний приписами низки законів: 1) із закону, що визначає статус суду, його функції та мож-

ливі негативні наслідки у зв'язку необґрунтованого процесуального акта, судового ухваленням незаконного рішення; чи 2) положеннями визначає процесуальні дії та процесуальну форму діяльності суду й інших актів, які належать до процесуальних (закони України «Про судовий збір», «Про виконавче провадження» тощо); 3) нормами того закону (законів), положення якого (яких) є нормативною основою розглядуваної судової справи.

Щонайменше така тріада видів нормативних актів впливає на прийняття суддею рішення. Верховенство права передбачено кожним із цих актів (за винятком морально застарілих, однак чинних, актів матеріального права), а отже, його суддя має враховувати.

Наприклад, нині процесуальні кодекси закріплюють право судді застосувати норми Конституції України як норми прямої дії: «Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому разі суд після ухвалення рішення в справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України» (ч. 6 ст. 11 ГПК України; ч. 6 ст. 10 ЦПК України, ч. 6 ст. 7 КАС України) [6].

Також ще до внесення змін до Конституції України щодо правосуддя в ст. 129 принцип законності було визнано ключовою засадою, яку судді слід враховувати під час здійснення правосуддя (п. 1 ч. 3 ст. 129). Водночас ст. 2 Закону № 2453-VI встановлювала завдання суду: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [7].

Отже, фактично в ст. 2 Закону № 2453-VI засади здійснення правосуддя розкрито більш детально, ніж у Конституції України. Теоретично можна припустити, що вказана норма суперечила Основному Закону України, однак практично навпаки, ця стаття відповідала йому, адже відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є части-

ною національного законодавства України» [3]. До міжнародних договорів належать, зокрема, рішення ЄСПЛ як результат його діяльності, котра здійснюється на підставі ратифікованої Україною Конвенції. Самі по собі рішення ЄСПЛ мають правозастосовний характер, а правова позиція в їх змісті наділені нормативним характером. Крім загальних функцій джерел права, рішення ЄСПЛ виконують низку специфічних функцій: правотлумачну, функцію формування досвіду застосування Конвенції та протоколів до неї, удосконалення законодавства та правозастосовної практики, вдосконалення правосуддя, інформаційну, впливу на правосвідомість, функцію взаємодії з наукою і розвитку правової доктрини [7, с. 9–10; 606, с. 42]. Причому варто нагадати, що чинний Закон № 1402-VIII у ст. 2 залишив незмінними завдання суду. Отже, у цьому контексті верховенство права і законність перетинаються як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Законність і примат закону виокремлено як один з головних елементів принципу верховенства в міжнародних документах. Так, на важливості верховенства права наголошено в Преамбулі Загальної декларації прав людини, де, зокрема, зазначено, що метою прийняття цього документа є потреба в тому, щоб права людини охоронялися верховенством права задля забезпечення того, щоб людина не була вимушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії та гноблення [8, с. 241].

Крім того, верховенство права визнається одним з основоположних принципів європейського співтовариства, що закріплені у низці регіональних актів. Так, у Преамбулі Статуту Ради Європи наголошено на відданості урядів держав духовним і моральним цінностям, які є спільним надбанням їхніх народів і справжнім джерелом особистої свободи, політичної свободи та верховенства права, принципам, які становлять підвалини кожної справжньої демократії. Натомість у ст. 3 Статуту зазначено, що кожен член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які перебувають під його юрисдикцією. У Преамбулі ЄКТІЛ вказано, що уряди держав – членів Ради Європи, які підписали Цю Конвенцію, сповнені рішучості як уряди європейських держав, що є однодумцями та мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи й верховенства права, зробити перші кроки ДЛІА забезпечення колек-

тивного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації прав людини [8, с. 241].

Також Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія) визначає, що «верховенство права пов'язано не лише з правами людини, ай із демократією, тобто з третьою основною цінністю Ради Європи. Демократія означає долучення людей до процесу прийняття рішень; мета прав людини – захист людей від довільного й надмірного посягання на їх права і свободи, а також захист людської гідності. Верховенство права передбачає обмеження влади та незалежний контроль за діяльністю державних органів. Верховенство права сприяє розвитку демократії, встановлюючи підзвітність осіб, які здійснюють державну владу, і обстоюючи права людини, покликані захистити меншість від свавілля правління більшості» (п. 33) [9, с. 20].

Тобто законність є однією із провідних, фундаментальних складових частин верховенства права. Такою її визнавали творці концепції верховенства права, зокрема А. Дайсі. Таким самим залишається ставлення до неї сучасних послідовників цієї концепції, а також міжнародно-правових документів, спеціально присвячених верховенству права, зокрема документів Венеційської комісії «Draft Report on the Rule of Law» та «Rule of Law Checklist», ухвалених нею відповідно 25-26 березня 2011 року та 11-12 березня 2016 року [10, с. 5]. У цьому контексті С.В. Шевчук стверджує, що принцип верховенства закону є формальною характеристикою, тобто у формальному визначенні набуває вигляду законів [11, с. 115].

У загальному значенні принцип верховенства права постає як заперечення свавільної влади. С.П. Головатий наголошує, що ця ідея слугує підґрунтям доктрини, згідно з якою державну владу слід здійснювати відповідно до права і яка зумовлює два головні юридично вагомі наслідки. По-перше, вона означає, що держава як така, її владні органи й посадові особи мають здійснювати свої повноваження лише на законних підставах, тобто лише в таких межах, у такий спосіб та в такому обсязі, як це визначено положеннями права. Ідеться про те, що на всі свої дії держава повинна мати дозвіл права [4, с. 1452,13]. По-друге, ця доктрина вимагає, щоб особі, яка безпосередньо зазнала утисків чи постраждала від дій держави – її органів чи посадових осіб, було надано можливість звернутися до суду з оскарженням законності дій влади. Крім того, якщо судом буде встановлено (підтверджено)

незаконність таких дій, тоді вимагається, щоб до держави – її органів і посадових осіб було застосовано ефективні санкції [12, с. 432; 13, с. 1452].

Таким чином, верховенство права передусім усвідомлюється як принцип організації державної влади та правової держави. У цьому контексті слушним є бачення В.В. Гордовенка, згідно з яким одночасне визнання в національному органічному законі принципу правової держави й принципу верховенства права можна сміливо назвати феноменом української правової системи, у формуванні якої важливу роль відіграли як романо-германська («*Rachts-staat*»), так і англосаксонська («*Rule of Law*») правові традиції (14, с. 106). Закріплена формула прямої дії норм Конституції України у ст. 8 Основного Закону України передбачає такий державний устрій, за яким кожний орган державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження в межах і способами, визначених Конституцією та законами України. У зв'язку із цим вважаємо, що верховенство права передусім спрямоване на побудову демократичного устрою держави й регулятивну діяльність суб'єктів права: здійснювати свої права відповідно до Конституції України, виконувати обов'язки. Наприклад, на думку П. Гаудера, верховенство права це передусім рівність, яка має подвійний сенс. Моральна цінність верховенства права зумовлена тим, що сприяє рівному становищу тих, хто підпадає під сферу дії такого права. Водночас забезпечити функціонування верховенства права упродовж тривалого періоду здатні лише ті держави, правові системи яких ставляться до своїх громадян як до рівних суб'єктів [14, с. 257]. Таким чином, вказаний конституційний принцип поширюється на кожного учасника суспільних відносин України. Наприклад, учасники приватно-правових відносин можуть вступати в будь-які не заборонені законом правовідносини. Причому ключовим є те, щоб ці відносини не суперечили загальним засадам цивільного законодавства (ст. 6 ЦК України) [15].

Висновки. Останнє десятиліття в Україні було означене сплеском правового нігілізму, правовими наслідками подолань фінансових кризових явищ у суспільстві, численними революційними процесами, перманентними реформами у сфері права, які, своєю чергою, були як глобальними (судова), так і точковими (окремі питання прав учасників суспільних відносин). Водночас помітним є сплеск науково-технічного прогресу. Суспільні відносини розвиваються, трансформуються, з'являються зовсім

нові (наприклад, застосування криптовалюти як виду платежу, запровадження елементів штучного інтелекту тощо). Таким чином, право як універсальний регулятор має встигати здійснювати їх регулювання, однак, на жаль, це далеко не так. Наведений стан об'єктивно свідчить, що будь-яке правозастосування, особливо судове, зокрема в так званому цивілістичному судовому процесі (що наразі означений істотною уніфікацією підходів до ініціювання та перебігу судових процесів), має ґрунтуватися на синтезі типів праворозуміння, ураховуючи взаємовплив чи навіть конвергенцію правових систем. Аксиоматичним є те, що в суспільстві щомиті виникають, змінюються та припиняються різноманітні відносини, які регулюються численними нормами права. Причому будь-який юрист-правозастосувач усвідомлює, що проблеми судового правозастосування виникають саме в динаміці, тобто під час застосування правової норми уповноваженим суб'єктом.

Викладене дає підстави стверджувати, що положення ст. 8 Конституції України слугують універсальним правовим регулятором українського правопорядку. Зазначене підтверджує і практика КСУ. Зокрема, в рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 КСУ зазначив, що згідно зі ст. 8 Конституції, «в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони. Таке розуміння права не дає підстав для його отождивлення із законом, який іноді може бути несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність осіб. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчій та правозастосовній діяльності, зокрема в законах, які за своїм змістом мають бути пронизані передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо» [16].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бержель Ж.Л. Общая теория права. Москва : Издат.дом Nota bene, 2000, 576 с.
2. Корчевна Л.О. Проблема різноджерельного права: дослід порівняльного правознавства : дис ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2005. 411 с.
3. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В.Я. Тацій, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. 976 с.

4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

5. Головатий Сергій. Верховенство права. Книга третя. Верховенство права: український досвід. Іvii-liv. С. 1277–1747.

6. Рабінович П.М. Верховенство права. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. С. 341.

7. Семчик В. Юридична силу закону. *Вісник академії правових наук України*. 1998. № 4(15). С. 18–22.

8. Майданик Р.А. Місце судового прецеденту в системі джерел українського права. URL : <http://westudents.com.ua/glavy/72119-mstse-sudovogo-pretседentuV-sistem-djerel-ukranskogo-prava.html>.

9. Орзіх М. Верховенство права принцип практичної деталізації держави та суспільства. *Юрид. вісник*. 1997. № 3. С. 40.

10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 липня 2010 року № 2453 – VII (зі змінами).

12. Метлова И.С. Решения Европейского Суда по правам человека в системе источников российского права : автореф. ... дис.. канд-та юрид. наук : 12.00. 01. Москва, 2007. 20 с.

13. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2016. 547 с.

14. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Контрольный список вопросов для оценки соблюдения верховенства права. Принят на 106-м пленарном заседании Венецианской комиссии (Венеция, 11-12.03. 2016 г.).

15. Критерії оцінки дотримання верховенства права в Україні / За заг. ред.. М. Козюбри, упорядники та автори коментарів: В. Венгер, А. Заєць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвеева, О. Цельєв ; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2019. 141 с.

16. Шевчук С.В. Основи конституційної юриспруденції. Київ : Укр.центр. правн. студій, 2001. 296 с.

17. Головатий Сергій. Верховенство права. Книга третя. Верховенство права: український досвід. С. 1277–1747.

18. Гордовенко В. Принцип правової держави у практиці Конституційного Суду України: еволюція й перспективи використання у зв'язку із введенням інституту конституційної скарги. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 5. С. 106–110.

19. Гаудер Пол. Верховенство права в реальному світі / Пер. англ.: Д. Вовк, В. Гончаров, К. Горобець та ін. ; кер. проекту Д. Лученко; наук. ред. Д. Вовк. Харків : Право, 2018. 392 с.

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 року № 6-п/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>.

REFERENCES:

1. Bergel JL General theory of law. Per. with fr. M. : Izdat.dom Nota bona, 2000, 576 s. Korchevna LO The problem of multi-source law: an experiment in comparative jurisprudence. Dis ... Dr. jurid. Science: 12.00.01. Odessa. 2005. 411 p.

2. Legal doctrine of Ukraine: in 5 volumes H.: Law, 2013. Vol. 1: General theoretical and historical jurisprudence. V. Ya. Tatsiy, O.D. Sviatotsky, SI Maximov and others. ; for general Ed. OV Petrishin. 976 s.

3. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR as amended by the Law of Ukraine of June 2, 2016 № 1401-VIII "On Amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2016. № 28. Art. 532.

4. Headed Sergei. Rule of Law. Book three. Rule of law: Ukrainian experience. Ivii-liv, c. 1277-1747.

5. Rabinovich PM The rule of law. Legal encyclopedia: in 6 volumes. Editor : Yu.S. Shemshuchenko (ed.) And others. K.: Укр. encyclical., 1998. Vol. 1: AG. S. 341. Semchik V. Legal force of law. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. 1998. № 4 (15). Pp. 18-22. Maidanyk RA The place of judicial precedent in the system of sources of Ukrainian law. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/72119-mstse-sudovogo-pretседentuV-sistem-djerel-ukranskogo-prava.html>. Orzikh M. The rule of law is the principle of practical detail of the state and society. Jurid. herald. 1997. № 3. S. 40.

6. On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts: Law of Ukraine of October 3, 2017 № 2147–VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2017. № 48. Art. 436.

7. On the judiciary and the status of judges. Law of Ukraine of July 7, 2010 № 2453–VII (as amended).

8. Метлова И.С. Decisions of the European Court of Human Rights in the system of sources of Russian law. Author's ref. ... dis. ... cand-ta jurid. science; 12.00.01. М.; 2007. 20 p.

9. Tkachuk OS Realization of judicial power in civil proceedings of Ukraine: structural and functional aspect: dis Dr. Jurid. Science: 12.00.01. Kharkiv, 2016. 547 p.

10. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Checklist of questions to assess compliance with the rule of law. Adopted at the 106th plenary session of the Venice Commission (Venice, 11-12.03.2016).

11. Criteria for assessing compliance with the rule of law in Ukraine. For the general ed. M. Kozyubry, compilers and authors of comments: V. Wenger, A. Zayets, E. Zverev, M. Kozyubra, Y. Matveeva, O. Tselev; Center for the Study of the Rule of Law and its Implementation in the National Practice of

Ukraine of the National University "Kyiv-Mohyla Academy". Kyiv, 2019. 141 p.

12. Shevchuk SV Fundamentals of constitutional jurisprudence. К.: Укр.центр. legal Studies, 2001. 296 p.

13. Serhiy Holovaty. Rule of Law. Book three. Rule of law: Ukrainian experience. with. 1277-1747.

14. Gordovenko V. The principle of the rule of law in the practice of the Constitutional Court of Ukraine: evolution and prospects of use in connection with the introduction of the institute of constitutional complaint. Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine. 2018. № 5. pp. 106–110.

15. Gauder Paul. The rule of law in the real world. Per. English: D. Vovk, V. Goncharov, K. Gorobets, etc.; Project Manager D. Luchenko; nau. Ed .. D. Wolf. Kharkiv: Pravo, 2018. 392 p.

16. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 62 people's deputies of Ukraine (constitutionality) of the Decree of the President of Ukraine "On early termination of powers of the Verkhovna Rada of Ukraine and calling early elections" of June 20, 2019 № 6-r / 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2021